

**ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ-СТОЛИЦА НА БЪЛГАРИЯ ОТ КРАЯ НА
IX-X ВЕК
893 - 971 ГОДИНА**

През IX век, франкският хронист Зигебертус, като споменава събитията около 680 година, определя към знаменателните сред тях началото на кралството на българите, т.е. признаването на тази нова държава на европейския небосклон.

България е резултат на огромния процес на придвижване през първото хилядолетие на новата ера на племена и народи от севера към юга и от изтока към запада, в резултат на което изникват новите държави на средновековието.

Възникнала като огромен лагер за цял един народ на север от делтата на Дунав (предполагаемото огромно землено укрепление, заемащо 48 кв.км. площ при Никулицел-Румъния), Българската държава заема земи в границите на Източната Римска империя, наричана от нас Византия и се превръща в неин най-близък съсед, враг и приятел, наследник на постиженията на културата ѝ и съперник за столетия между VII и XIV век, изпитвайки мощното ѝ влияние във всички области на живота си. Люлката на тази държавност, между делтата на Дунав, Черно море и Хемус е мястото, където се установяват и нейните първи държавни центрове - Плиска и Велики Преслав.

Формирането и развитието на тези първи столици преминава през множество етапи, всеки от които е стъпало във формирането на държавата, народността и културата на българите. Първата столица на юг от Дунава - Плиска, започва от изграждането на лагер със землено укрепление и дървени съоръжения, за да достигне до монументална каменна архитектура и собствени градоустройствени идеи. В нея християнството замества езичеството през 865 г, ханът става княз и старите културни образци на славяните и прабългарите постепенно се видоизменят под влиянието на византийската, християнска по дух, цивилизация.

Велики Преслав възниква като втора по значение резиденция и група от военни лагери и укрепени дворци – аули, със значение за

отбраната на държавата от юг, от византийския съсед. Понякога се определя като дублиращ столицата център, подобно на известните ни на Запад и Изток в средновековния свят Екс ла Шапел-Аахен и Ингелхайм или омейядските и абасидски резиденции на арабите, или Самарканд и Бухара на Средна Азия). Това е християнската столица на България, апотеоз на държавността и културата на държавата през 10.век. На най-висок културен разцвет на българската цивилизация, забележителен с множество постижения в архитектурата и градоустройството, богатството на сградите, прочут с дейността на декоративните си и художествени ателиета, с развитието на писмената култура и с творческия си кипеж.

Без увлечение в исторически ракурси, трябва да се отбележи, че насоката в културното развитие заложено през ранния период се прекъсва от попадане отново в рамките на Византия и нейното активно влияние, за да влезе средновековната култура изцяло в понятието „български школи във византийския стил“.

Не е случайно това, че за Велики Преслав се говори като за връх и еманация на най-високите постижения на държавността – отражение на политическа стабилност и успех, на развихряне на творческа зрялост и стремеж към конкуренция с целия тогавашен свят, който играел някаква роля в съдбините на средновековна Европа.

И това става само за няма и осемдесет години столичен живот!

Историята на утвърждаването на християнството наново на земите на България, след прекъсването за векове на редовна практика, е мъчителна и напрегната. Началото на християнизацията се свързва още с апостолските мисии, образуването на първите общности от поклонници на новата световна религия и усиленото строителство на храмове и организиране на манастирски обители между IV и VII в.,

Драматични са действията на първия хан-княз – покръстителят Борис-Михаил, застанал срещу собствения си син в борбата за установяване на обединителната за народността и въвеждаща в общността на християнските държави, религия. Свети цар Борис-Михаил, завършил живота си с монашеско расо е и създателят на столичния град Велики Преслав. Градът, получил своя завършен вид

на бляскава столица през 10. век при още двама владетели – великият Симеон и богобоязливиият Градът – столица е разположен терасовидно като каскада спускайки се със сградите си по склона на планината към надречната равнинна тераса на реката Тича (Камчия). За разлика от първата столица, укрепленията му са мощни каменни стени. Преслав вече не е лагер, а гъсто застроен град, разпределен на зони и квартали. Надалеч обитавани са и околностите му извън стените, където има имена, манастири, производствени и обслужващи столицата, селища. Анонимен източник свързва оформянето на града със строителната дейност на княз и цар Симеон, като определя със сакралната цифра 28 години, в които градът добива завършения си вид. Симеон е забележителна във всяко отношение личност и той довършва започнатото от баща си Борис дело да създаде мощна България и безспорният ѝ символ – столицата Велики Преслав. Изтънченият Петър придава допълнителен блясък на творението.

Уви за кратко! 11. и 12. век отнемат този блясък на бившата столица, а следващите векове я превръщат в провинциално владение. Само споменаването ѝ в писмените източници след новата столица Търновград, напомня за старата слава. Фаталният край- падането под турска власт, оставя в руини, прах и пепел и превръща в кариера за строителни материали славата на България.

Сега да се опитаме да възродим в представите Велики Преслав, такъв какъвто е бил и се разкрива чрез системни научни изследвания през целия 20. и началото на 21. век.

Почти 4 кв.км. площ се опасва от стената на града, която пълзи по билото на планината, за да се спусне покрай реката впрочем 6 пъти по-малка територия от тази на земленото укрепление на Плиска – първата столица. Самата първа столица е 2 пъти по-малка от пространството, представляващо първия лагер на българите на Дунава на земите на съвременна Румъния - при Никулицел. Но все пак тази първа територия е трябвало да побере цял един народ – този на създателя на държавата - първият владетел на Дунавска България - Аспарух.

Втората крепост със стени високи до 10-12 м – т.нар. **Вътрешен град** с представителните сгради на държавата и властта, обхваща сходно за всички държавни центрове на средновековна България, пространство – почти половин кв.км. върху най-удобната и доминираща над останалата част на града, тераса. Четири порти към четирите посоки на света въвеждат в това защитено специално място, на което днес познаваме само южната част – пространството за най-значимите за държавата сгради, свързани със светската и духовна власт. Върху тези стени стражи и любители на традиционна за българите художествена практика – графитите, изрязани върху камък. Така върху белия камък на крепостните стени се появят изображения – реални и символични, сцени от живота на обитателите на града и войнския бит, образувайки цяла галерия от образи.

Още един укрепителен пояс защитава най-важните части на столицата – владетелската резиденция, сградата с трона, главният държавен храм – Владетелската църква и обслужващите сгради, събрани около двор с градина, тротоари и портици пред фасадите на сградите, малък площад пред източната фасада на Тронната палата. Комплексът от сградите в това пространство, заедно с други луксозни сгради, патриаршеската църква и седалището на духовния глава, площади и улици с портици, оградени със стени, сгради за хранените хора – владетелската гвардия, бани, канцелария с архив, фиала и малка църква при южната порта, обхващат южната част на това вътрешно пространство, разпределено в отделни дворове. То има значителни сходства с подобния комплекс на Големия императорски дворец на Константинопол, но с далеч по-малки размери (този във византийската столица заема 400,000 кв.м. площ). Затова концепцията на преславския център често се сравнява именно с Константинопол. И това би било съвсем точно, ако не бяха съществените разлики – краткият период на застрояване и използване в този вид на комплекса, начинът на строителство – алюзията за мощ и сила в огромните грамади от каменни блокове – градеж на арабските резиденции в пустинята или арабските столици на Омейядите на Иберийския полуостров, на арменските владетели на

Кавказ, или на строителството в самите византийски територии в Източното Средиземноморие или Северното Черноморие, но в едни други времена. Практика, която вече не се ползва от византийските строители.

Главните сгради, свързани с личността на владетеля, заемат северозападната част на комплекса и образуват правоъгълник от четири отделни корпуса, затварящи вътрешен двор в своя окончателен вид, придобит, както изглежда, в епохата на дългия мир на цар Петър, Четиридесет години дават огромни възможности за разгръщането на строителна дейност!

Така се появява и знаменитото описание на българския писател и 10. век Йоан Екзарх в съчинението му „Шестоднев”, в което той излива възторга си от това, което представя пред зора на посетителите българската престолнина:

„...Ако ли някой селянин, беден странник, идвайки отдалече, стигне до стените на княжеския двор и ги види, се удивлява. Пристъпи ли към портите – чуди се и разпитва. А като влезе вътре, вижда от двете си страни постройките, украсени с камък и дърво и целите изписани. Като влезе по-нататък, в двореца, и види високите палати и църквите, украсени премного с камък, дърво и багри, а отвътре с мрамор и мед, и със сребро и със злато, не знае на какво да ги оприличи, защото в своята земя не е виждал такова нещо, а хижи сламени и бедни. Та им се чуди като чели си е изгубил ума... и ако някой го попита, когато се върне в своята земя, какво евидял там, той ще каже, че не знае как да го разкаже. Само със собствените си очи бихте могли да се начудите както подобава на тази красота.”

Западната сграда, разположена на укрепена тераса в най-високата част на дворецовия град – определяна като жилищна, е дълга 68 м и широка 26 м. Има зъбери по повърхността на вероятно терасовидния покрив и поне два етажа. Цялата конструкция говори за това, че на етажа в северната част е била оформена обширна тераса-градина (сред находките има късове от големи съдове – саксии), носена от масивни зидани стълбове и в долната част се е свързвала с отделно

оформен ограден двор, свързан с обслужването на владетелския дом, където се намира и разпределителната шахта за многобройните водопроводи, довеждащи вода в дворцовия квартал. Запазените части от конструкциите в долния етаж дават възможности да се предполага, разбира се хипотетично, разпределението на обитаемия етаж.

Някога тази сграда е играла ролята на първа резиденция на царя във военното укрепление на мястото, на което израства християнската столица Велики Преслав. Преустроена и включена в комплекса тя получава луксозен вид и е най-добре защитена от външни посегателства.

Втората грандиозна **сграда**, дълга 50 и широка 25 м, според последните проучвания е замислена и построена от княза Борис-Михаил, когато той решава да премести столицата от Плиска на новото място, за да скъса с езическото минало и след кървавите следи от бунта на аристокрацията срещу религиозната реформа и реставрацията на езичеството от собствения му син Владимир-Расате. Тази сграда е официалният **дворец с тронната зала**. Подобно на двореца Магнаура в Константинопол и на Тронната палата в Плиска, залата е издигната на етаж върху необитавани, но използвани за подходи към останалите части от комплекса, долни части. Тя е базиликална и изчислената ѝ височина е около 22 м. Само колоните от зелен мраморен конгломерат (бреща), които са разделяли, както се предполага, пространството на тронната зала на три надлъжни пространства (кораби), са високи по пет метра. Белите им мраморни бази и ранновизантийските капители от бял мрамор, изработени в ателиетата на островите на Мраморно море, които са ги увенчавали са взети от недалечния, превърнат в кариера за строителни материали, някога блестящ античен град Марцианопол. Пак българският писател от 10. в Йоан Екзарх описва впечатлението върху посетителите от великолепието на българския владетел и приближените му - облечен в златотъкана далматика, със златна огърлица на шията, препасан с кадифен пояс и носещ златен меч. Така е изобразен той и на оловните печати, с които подпечатвал кореспонденцията си. Огърлицата и украсите за корона от

Преславското съкровище, открито в близките околности на града през 70-те години на 20.век дават представа за тези владетелски накити. Ограбено при завземането на града от византийците през 971 г съкровището е било укрито в дървено сандъче под пода на дом в изоставено при войните с Византия селище, но никой повече не се е върнал, за да го прибере. За да бъде изтръгнато от земята 1000 години по-късно.

И представете си този владетел седнал на трона си в екседрата в южната част на залата, сред имитираща декоративната система на константинополската църква „Св.София” украса от полирани разноцветни мрамори и мраморна дантела върху облицовките на стените и разноцветни мозайки върху златен фон в горните им зони. Светлината е струяла в залата през редиците прозорци с разноцветни стъкла и се е пречупвала в подовете с трицветни мозайки в опус сектиле – в бяло, зелено и червено – цветни килими от различни мотиви.

Към главния вход на сградата е водела улица от север от портата на града, а самият той е имал троен аркиран вход и дълбока лоджия над входа, към предверието на тържествената зала. Две сгради служат за топли връзки между основните корпуси, а между тях малкият вътрешен двор е ограден с портици. И впрочем многобройните водопроводи, преминаващи през двора може би са охранявали фиала или фонтан сред малка градина, каквито е имало в тези времена и в дворците на изтока и на запада. Такова водно огледало, място за срещи бе разкрито в добро състояние на запазеност сред малък площад при южната порта на дворцовия квартал и на самия Преслав.

Най-значимата сграда за държавата е **Владетелската базилика** – държавният храм, който е свързан също в ансамбъла на дворците, затваряйки от север достъпа към владетелските части. Владетелската църква – величествена сграда,градена от каменни блокове, е мястото на покровителстващата царя божествена сила. За това говорят размерите (49 x 21 м) и целият вид на сградата,която може би се извисявала и във височина над сградите в седалището на светската власт. Именно на площад пред нея, подобно на практиката в

Константинопол, са се срещали представителите на трите главни обществени сили, определящи съдбата на държавата – царят, патриархът и представителите на народа. Такъв малък площад има и в затвореното и труднодостъпно пространство източно от Тронната палата, сред чиято градина водите на фонтан освежавали въздуха. Към изток, комплексът се затварял от дълга повече от 50 м. многоетажна укрепена сграда, през която преминавали посетители към палатите, идващи от източната порта на Вътрешното укрепление. Вътрешният двор пред дворците бил обиколен от портици с колонади.

Базиликата е играла много важна роля в живота на държавата и не е случайно и това, че именно в нея както се споменава в писмените сведения византийският император Йоан Цимисхи отслужва тържествено великденската служба през 971 г като начало на триумфа си в превзетата българска столица. Може би там е стояла и чудотворната икона на Божията майка, която завръщайки се в Константинопол императорът взел със себе си. Знак на особено значение е и посвещаването на храма на името на династическата покровителка Богородица и това, че до южната стена на храма били издигнати параклиси, предназначени да приемат тленните останки на владетелите. В саркофаг в единия от тях се предполага, че били съхранени светите мощи на княза-светец покръстителя Борис-Михаил.

Южно от този център, на същата тераса са сградите, свързани с духовната власт - тази на архиепископа, впоследствие (от 917 г.) на патриарха на българите. Там се намира и един от най-старите храмове на новопокръстената България, вероятно издигнат най-късно до 870 г., по поръчение на римския папа Николай I от мисията, изпратена в българския двор. Обиколен от голям, защитен със стена ансамбъл от помещения, около двор, осигурявайки творческа обстановка в покоя на дворцовия център, в съседство на дворците, този градски манастир-резиденция може би е бил и мястото, където са творили по поръчка на владетеля и патриарха писатели, преводачи и художници, откъдето излизат едни от първите произведения

написани с български букви и на български език и се появяват първите образци на художественото творчество и образи на владетели. Закрит пасаж свързвал църквата със седалището на главата на българската църква. Луксозна **баня** е съставлявала част от този ансамбъл. За култ към чистотата може да се съди и от открити и други бански постройки. Друга **баня**, може би за нуждите на дворцовата охрана е била разположена в близост до югозападния ъгъл на Вътрешния град в близост до предполагаеми **казарми**.

Резиденцията на духовния глава на българската църква на запад от патриаршеския храм е обърната към площад, към който се е идвало откъм двореците, и над който се е надвесвал ограденият, разположен върху западната тераса на Вътрешния град, южно от Западния дворец, комплекс от сгради – **жилищен павилион** и **триклиний (пиршественa зала)**, с **градина** между тях, отличаващи се с лукса си, свързани с дворцовия живот и вероятно място за посрещане на пратеници от близки и далечни земи или за отмора на владетеля и семейството му.

Помещения покрай вътрешното лице на южната стена – западно от портата, продължават и покрай югоизточния ъгъл и се смята, че те също са били предназначени за охраната на този най-важен за живота на държавата квартал на престолнината. Отвън, пак западно от портата – ред магазини сочат мястото, където е действал **пазар** за различни стоки за обитателите и гостите на столичния град.

В последните години в южната, очевидно резиденциална част на Вътрешния град се откриват все нови и великолепни сгради, съперничаещи по богатство на градежа и украсата си на вече известните. Откриват се и сгради с административни функции като т.нар. **административна сграда**, вероятно стар езически храм, свързан с живота на аула преди приемането на християнството, до източната стена. От нея произхожда колекция от повече от 800 печата от кореспонденцията на българските владетели и сановници и византийски сановници от 10.-12. век.

Южната порта на Вътрешния град, свързва непосредствено властовия център с архитектурния шедьовър на столицата, издигнат и

украсен през 10. век – прочутата **Кръгла или „Златна” църква**. Кръглите или многостенни постройки на дворцови църкви като символ на съвършенство, завършеност и връзка с божественото, намират израз в строителството на много владетели в ранносредновековните европейски дворове. Някои от тях се стремят да запазят известни форми-образци свързани още с античното и раннохристиянско строителство и затова Карл Велики столетие преди строежа във Велики Преслав поръчва на архитекта си Одо от Мец да изгради в столицата Аахен капела като използва образа на църквата от 6.век, издигната по времето на император Юстиниан Велики и посветена на Св.Виталий. Цяла серия такива постройки се издигат по далматинското крайбрежие, във Велика Моравия, Панония, на Апенинския полуостров. Така българските владетели инвестират в строеж на църква „за чудо и приказ”, на тераса видна отвсякъде и макар и въвн от него, неделима част от ансамбъла на дворците. Изящната постройка се издига върху платформа изградена за нея и притежава най-разнообразната по мотиви релефна каменна украса върху всички свои части. Овална по план, и със стена, начупена от екседри, с дълбоко преддверие с две кули – предвестници на романските фасади в следващата епоха на европейското средновековие, сградата е образец на хармония, която се завършва архитектурно от класически атриум с колонада също с екседри от запад, в чиито център има кладенец-фиала. Само 10 м в диаметър основната постройка развива около и към себе си архитектурно пространство съвършено по своя замисъл и изпълнение. Богат на цветни смалтови и мраморни мозайки, на керамични облицовки, на цветни инкрустации в мраморите е интериорът на храма, ненадминат в богатството си.

Дворцовият живот на българската столица има друга своя реализация в големия комплекс, известен като **Дворцови манастир**, на склона северозападно от Вътрешния град и дворците. Очевидно той има връзка с дворцовия живот и в неговите сгради, разпределени в отделни дворове се изпълняват поръчки идващи от властта. Там се изработват луксозни украси от мрамор, белоглинена рисувана

глазирана декоративна и художествена керамика, произведения от кост, образци от които се откриват в дворците и животът на обитателите в комплекса не е лишен от лукс. Има малка резиденция с параклис и по-голяма църква, украсена гробница и сравнително добре запазена макар и в руини банска постройка за обитателите. Изобщо образец на устройство характерно за манастир, имение с производствени функции, но и на производствен център за лукс, за специални поръчки от страна на двора и свързани с нуждата от предмети, предназначени за самите обитатели и гости на дворцовия квартал. Такива ергастерии – фабрики за лукс се организират при всички владетелски дворове и за тях се доставят майстори. Тяхната дейност има отношение преди всичко с живота на властта, там се изработват и модели-образци за моди в различни форми на живота и битовата култура на обществото, тръгвайки от владетелския двор към всички останали негови слоеве.

Велики Преслав вътре в очертанятията на крепостните стени, във високите по склона от запад и равнинни свои части, край реката, наричани сега „Селище”, е град с развити структури и гъста застройка. В него се оформят райони на специализирани дейности, имения, градски манастири, набелязват се вътрешни комуникации и улична мрежа – особено поддържана, както и площадите във Вътрешния град, където за изграждането им се използват каменни плочи. Водопроводите довеждат вода от изворите в околността до разпределителни шахти, а добре изградената, известна засега във Вътрешния град, канализация, го поддържа чист.

В ниската югоизточна част на града особено значение има разкривания и досега, но известен още от 50- години на 20.век **манастир**, свързан с името на **Мостич** висш сановник при царете Симеон и Петър, чъргубиля(ичиргу боила = външен министър), приел монашеството на 80 години, според надгробния му надпис, погребан в този градски манастир, където е открит и гробът му. Това градско религиозно средище е свързано и с други известни духовни лица на епохата като Георги, „монах и синкел български”. В него са се

съхранявали мощи на различни светци и са намирали покой личности от столичното общество, като майката на същия този Георги.

Близките и далечни околности на столичния град образуват една трета неукрепена зона, също тясно свързана с него. Там се развиват производствени селища, задоволяващи нуждите на града от материали за строителството или дейности като особено развитото керамично производство, или производство на предмети от черни и цветни метали, земеделски продукти и храни. Големи селскостопански имения и манастири изпълват градските околности и също работят за задоволяване нуждите на столичните жители.

Манастирът в местн.Патлейна, както се предполага посветен на светецът-лечител Св.Пантелеймон, е първият обект на археологическо проучване във втората столица. Дълго време е бил свързан с последното място, обитавано от княз Борис-Михаил след замонашването му. Разположен в непосредствена близост до укрепения град, в красива местност на планинския склон на юг от столицата, той е свързан с активен живот и различни дейности. Сравнително добре запазената църковна постройка е свързана с гробнична пристройка, каквито са характерни за строителството на църкви и в манастирите, и в именията на Велики Преслав. При него са разкрити ателиета за производство на прочутата белоглинена многоцветна рисувана и глазирана керамика – една дейност, която разнася славата на преславските творци и в миналите времена и днес. Благодарение на добрата съхраненост на останките от тези работилници могат да се възстановят отделните етапи на това производство. Заедно с други открити производствени центрове в столицата – при Кръглата църква, в имението в местн.Селище, в ателиета при именията и манастирите в местн. Тузлалъка, където се смята, че се заражда тази дейност, или Царския манастир и другаде в столичната околност, е доказателство за високото ниво на тази художествена дейност и художествената иконописна и декоративна школа на Велики Преслав, която заедно с другите творчески дейности, има свой собствен стил и за жалост кратко развитие, но забележителни образци. Сред тях първенство има иконата на

св.Теодор, открита в манастира в Патлейна, откъдето произхождат и други образци на декорацията на сградите с цветни керамични детайли – едно от другите характерни творчества на Преслав. Неговите източници и образци се откриват в творческия живот на Средна и Предна Азия, във възприемането на това творчество през средновековието от арабския свят на Средиземноморието. Подобна дейност има образци и във Византия, но шедьоврите и размахът ѝ в българските ателиета са недостижими. Керамичната иконопис достига висини, ползвайки художествени модели започвайки от ранните образци на иконопис в Сирия и Палестина и първите християнски центрове. Без съмнение преславските ателиета са и място ,където в същия стил се развива и книжната миниатюра – една от характеристиките на изкуството през епохата на Велики Преслав. Преводите и преписването, раждането на нови литературни творби, извикват необходимостта от развитие и на това творчество.

Развитието на декоративните изкуства обхваща и произведенията на архитектурната пластика, която се ражда в необходимостта от украсяване на представителните и частни постройки. Образците ѝ идват от античната и византийска пластика, от тенденциите на епохата към покриване на украсяваните пространства с ритмично повтарящи се разнообразни мотиви и композиции, към игра на контраста между бяло и черно, нисък релеф, но и отнемане на фона „ ажур”, в намесата на животински изображения и правене на първите стъпки към предроманската декорация на европейския свят.

Залезът на големия разцвет на преславската цивилизация е тъжен. Строи се Царевград Търнов и разрушените преславски каменни строежи са добър източник на декоративни материали и гордост от богатото наследство за новите строители на държавността. Такъв източник са те и за неугледните жилища и работилници, които заменят сред руините на богати дворцови сгради, столичния блясък, който помръква и от безмилостни удари на нашествия – населението му неведнаж е отвличано, избивано, а красотата – опустошавана. През 13.век все още живее старата слава, а 14.век е краят и остава споменът. Дълго, за векове, само пътешествениците кръстосващи

Османската империя ще пишат за градът, престолнина на България и неговите все още величествени, макар и покрити с прах, останки. После българските възрожденци ще повдигат духът на българите с връщане към величавите дни. А деветнадесетият век ще се опита да започне възкресяването на старата слава и да върне времето назад и представи и пред погледа на съвременниците Велики Преслав, такъв какъвто е бил преди повече от хилядолетие.